

ՈՐՄԻՈՅ ԼՃԻՆ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ԱՆՑԵԼ տարւոյ Մշիւի մէջ, թ. 133, Դարձիւն գրուած նամակ մի կը ծանուցա- նէր եւրոպացի գիտնականաց այցելութիւն մի Որմիոյ լճին, ուսումնական հետազոտութեան նպատակաւ: Կ'արժէ այդ նամակի մանրա- մանուկները կարդալ, որ է հետեւեալը, Նաւակ Պարսկաստանից խորագրի ներքեւ: Թարգմ. եոյ. 5ին (1897). — «Մի քանի ժամանակ առաջ Պարսկաստան եկան՝ ինժեներ փայլադինի, իտալիայի Միւլան քա- ղաքի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ջրա- բաշխութեան* պրոֆէսորը (prof. d'hydro- logie), և նոյն ինստիտուտի ուսումնաւարտ աշակերտ ինժեներ Ժ. Կաստալտի, Ուրմիայի լիճը հետազոտելոյն պաշտօնով: Մի քանի տարի է՝ որ այդ լիճը սկսել է բարձրանալ և իր ջրով ողողել շրջակայ գիւղերը և հո- ղերը: Ի նկատի ունենալով՝ որ Պարսկաս- տանի գրեթէ ամբողջ երկիրը հրաբխային է, և Ուրմիայի լճի մէջ այդ փոփոխութիւնը յառաջ բերող պատճառների հետազոտու- թիւնը կարող է գիտնական շատ մեծ հե- տաբերութիւն ներկայացնել, Միւլանի պո- լիտեխնիկական ինստիտուտը կարեւոր է հա- մարել ուղարկել պրոֆէսոր փայլադինիին և ինժեներ Կաստալտիին հետազոտել այդ ե- րեւոյթը, և հետազոտութեան արդիւնքը ներ- կայացրնել ինստիտուտին: — Տասն օր ա-

* Հայ ականջները պէտք է շատ շնորհակալ լինին նամակագրին, որ իւր մօտակայ բառերու նման հայազգետ տառերով եւրոպականացու- ցած չէ նաեւ այդ ջրաբաշխութեան բառը՝ հի- գրապիկա ձեռք ներքեւ: «Ինժեներ փայլադի- նի... պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ջրաբաշ- խութեան պրոֆէսորը...» Հայերէն հասկընդի- մով ընթերցող, «Երկաթայգի հարտարարպետ Պա- լադինի» (Paladini)... բաղձարեւոտեան վար- ժացի՝ ջրաբաշխութեան ուսուցիչ է, և այլն:

առջ երկու ինժեներները վերադարձան Ուր- միայից Թարգմ. և այս օրերս կ'ուղեւորվին իտալիա՝ Պրոֆէսոր Ուրմիա (Ուրմիոյ?) լճի ժայռերից մէկի վրայ ամրացրել է մի հիդրոմետր (ջրաչափ), որի միջոցով սրանից յետոյ կարելի է ճշգրտութեամբ չափել ջրի մակ- երեւոյթի բարձրացման աստիճանը: Հետա- զոտութեան արդիւնքը շուտով կը տպագրուի, և գիտնական աշխարհը առիթ կ'ունենայ յայտնել իւր կարծիքը թէ՛ որպիսի վտանգ է սպառնում Ուրմիա գետադին՝ լճի բարձրա- նալուց, և ինչ պատճառներից է առաջ գա- լիս այդ երեւոյթը:» — Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ

Մենք երկար ժամանակ այդ շուտով տպա- գրուելիք հետազոտութեան արդիւնքին սպա- սելէ վերջը, նամակ մի ուղղեցինք առ վե- ռոյիշեալ մեր Հայաստան բարեկամ Պալադի- նի, տեղեկութիւն հարցընելով նորա գիտ- նական այդ հետաբերքի քննութեանց հրա- տարական մասին. որոյ համար նախ քան իւր Պարսկաստան մեկնելը՝ դիմած էր մեզի՝ մեր անձնական կարծիքը լսելու՝ Ուրմիոյ լճին բարձրանալուն վրայօր, իւր վերջին առ մեզ գրած նամակի մէջ՝ գիտնական ուսուցիչն կը յայտնէր, որ «Միւլան հասնելէ վերջը՝ զա- նազան դժբախտ պարագաներէ ստիպուած՝ այնքան կաշկանդուած մնացի անհրաժեշտ պարտաւորութիւններու զբաղմունքով, որ բռնադատուեցայ առ այժմ՝ մէկդի թողուլ ձեռնարկած տեղեկագրիս աւարտումը: Բայց այս վերջին (ապրիլ, 1898) օրերուս մէջ վերստին ձեռք զարնելով դորձոյն՝ կը յու- սայի լմացընել և ներկայացընել Ֆիրէնցէի աշխարհագրական ժողովին. սակայն չլաջո- ղեցայ. որովհետեւ ձեռքիս ներքեւ աշխա- տութիւնը հետզհետէ կ'ընդարձակի և կը դժուարեանայ, գլխաւորապէս արարացի հե- ղինական գրուածոց ընթերցման և թարգմա- նութեան առթիւ: — Եթէ միջոցներս ներսն՝ կարելի է որ առաջիկայ ամառուան դարձեալ գնամ՝ Ուրմիա. իսկ եթէ ոչ՝ պէթ համառօտ տեղեկութիւն մի պիտի հրատարակեմ. բայց յառաջ քան ո՞ր և է հրատարակութիւն՝ ձեզ ներկայացընելով զայն՝ իբրեւ զառաւորի և քննադատի, ձեր միջամտութիւնը պիտի խըն- գրեմ, խրախուսելով առ այս ձեր առ իս

նախընթացաբար ցուցած անմուսնայի ազնիւ վարմունքն»։

Մենք մեր ազնիւ բարեկամին փափաքաւ նաց կատարման տկնակելով՝ գիտնական հետաքրքրութեամբ, առ այժմ՝ Բալթիկի ընթերցողաց կը ներկայացրինք նոյն լճին վրայօք զըրաւած ուրիշ տեղեկութիւն մի։ Այս յօդուածս զըրաւած է 1884 տարւոյ մայիսի 19—22 թուականին, Ուրմիոյ լճին վրայ ըրած նախապարհորդութեան մի առթիւ է Հ. Սրապինով։ Պարոնեանէ*, որուն օրագրութեան մէջ կը կարդանք հետեւեալ տեղեկութիւնը։ «1884, մայիս 19—22. — Prof. Hans Pohlig, ուսուցիչ բնական պատմութեան և համալսարանի Bonn քաղաքի՝ եկն յՈւրմիաֆէ յոյժ և ի խնդիր հանքաց և զըրութեան զաւատիս։ — Ընդ վերոյիշեալ վարժապետի չորաց ի կղզին Երեւարկեան։ յետմաներորդ ժամու առաւօտունն ի 22 առուր մեկնեցաք յՈւրմիայէ ի Կէօրմէխանէ. յերեկոյի

մտեալ ի նաւ՝ յառուր ուրբաթու՝ յետ միջօրէի՝ անձերեով հասաք ի կղզին. ապա յերեկոյի շաբաթու ի մթան մեկնեցաք անախ, և ի կիւրապէի՝ յետ միջօրէի յերկրորդ ժամու՝ հասաք ի Կէօրմէխանէ. և ապա ի տուն։ — Իսկ Mr Hans Pohlig մեկնեցաւ աստի դէպ ի Մաթաղա ի 26 ամսոյս»։

Ախոս որ բարեկիշատակ Հ. Ս. Պարոնեանի այդ ուղևորութեան նկարագիրն մինչև վերջ հասած չէ. չգիտեմ՝ կիսկատար թողուած է զրողն, թէ արդեօք իւր ցաւալի կատարածէն վերջը անհետ եղած է իւր թղթերու խառն ի խոտն կուտակուած գաւրանին մէջ, ուր զուր տեղ որոնեցի շարու նակութիւնը։ — Ուրմիոյ լճին վրայ շատ քիչ բան զըրաւած է թէ՛ ազգային և թէ՛ օտարազգի հրատարակութեանց մէջ, ուստի նաեւ այս կիսկատար տեղեկագիրն ալ Հ. Ս. Պարոնեանի, բանասիրաց ոչինչ նուազ հետաքրքրութեան նիւթ կրնայ լինել։

Հ. Ա. ՏԻՐՈՅԵԱՆ

* * *

Մայիսի ամսոյն մէջն էր, պտղաբեր անձրեւներէն վերջը, զովագին և պայծառ առաւօտ մը Պոն քաղաքի համալսարանի վարժապետ՝ գերմանացի պ. Հանս Քոնիլի բնագաւառումի հետ ընկերացած՝ Ուրմիա քաղքին արեւելեան դռնէն ձիաւորեալ մեկնեցանք, թողով ի բաց քաղքիս անկանոն և խորատու բորտ փողոցներուն անշընթիւնը և անմաքրութիւնը։ Փաղաքէն դուրս դէպ ի գեղերը տանող ճամբաներուն, առանցեուն և տեսարանին վրայ էր խորհրդածութիւննիս. ընկերոջս միտքը ըստ բաւականին հիացեալ էր ստոնցմէ, և երկայն ուղևորութենէ մը վերջը՝ Ուրմիոյ զաշտավայրին ծառազարդութիւնը և առողջարար օդը՝ իր յոգնած կուրծքին ոյժ կու տային։

Իմիջնիս կանգնած Պղաւ-տաղը (Հօրթու-լեռ) սարին ուղղութիւնը բռնած, ոչ դանդաղ և ոչ արագ ընթացցով՝ մէկուկէս ժամ վերջը Տիկնալա ըստած գիւղն հասանք։ Ուրմիոյ գաղտնավայրին մէջ սփռուած անբաւ գիւղից գեղեցիկներէն մին է իր ծառայիներով

* Հ. Սրապինով Պարոնեան, մեր վաճառ անգամակից, 1882 տարւոյն մէջ ուղևորուեցաւ Երբեւ. հոգեւոր առաջնորդ Պարսկահայոց հայ կաթողիկէայ հասարակութեան։ Մասաւորապէս 10 տարի անձնանուէր և անխնայ աշխատութեամբ՝ բարեկարգ և չէն վիճակի մէջ դրաւ Մալմաուսի Սաւառ գիւղի աւերակ եկեղեցին և վանատունը, զորս քանդելով՝ ի հիմանց նորը և վայելուչը շինեց, հանքերձ ընդարձակ ուսումնարանով։ Իրեն պարտական են իրենց զբաղող շինութիւնն՝ նաեւ Խոյ գաւառի Մալխապէս գիւղի Հայերն, որոնք անհովիւ և անխնամ մնալով՝ դիմեր էին իրեն, և զօրաւոր ձեռնառութիւն և պաշտպանութիւն զանելով ընդդէմ անտանելի հարստահարութեանց քաղաքի։ Ուստի ընձակեց տեղւոյն, ինքնակամ յօժարութեամբ ընդունելու էին նորա հոգեւոր իրաւասութիւնն. պարագայ մի՝ սր մեծամեծ և երկար հակառակութեան առիթ եղաւ իւր և Դավիթի առաջնորդ Ստեփաննոս եպիսկոպոս Միլիթարեանցի մէջ, և ինչպէս հաւանական է՝ առիթ եղաւ նաեւ նորա սպանման, 1890 տարւոյն վերջին օրերուն մէջ։ Սրբութեան հնահատակի համառ թողուցքը է քրիստոնեայ հայ և առեր ժողովրդաց մէջ, և իւր գերեզմանը մինչև այսօր իբր ուխտատեի կը յարգուի։

և ծառաստաններով և արգասաւոր արտերով :
ինչպէս միւս գեղերը՝ այնպէս ալ այստեղ
ուռենի , չնար , կաղամախ , ընկուզենի ,
թթենի և փշատի ծառերն էին առատ , որոնց
վրայ բազմախուռն փոքրիկ թռչնոց երգերը
ընդհատեցին մեր խօսակցութիւնը : Գեղին
քնակչաց մեծազոյն մասը քաղզկացի են ,
երեք դասանաքի բաժնուած , այսինքն կա-
թոլիկ , նեստորական և բողոքական , կան
նաեւ թուրք և հազիւ քանի մը տուն հայ ,
ընդ ամէնն 200 տուն : Այս իւրաքանչիւր
հասարակութիւններն ունին իրենց յատուկ
եկեղեցին , որք բոլոր գիւղի տանց պէս քա-
ռակուսի հողապատ և հողածածք են , ոմն
աւելի և ոմն պակաս ընդարձակութեամբ ,
տանիքէն ընդունելով իրենց լոյսը . հազիւ
երկու երկրարկ տուն պատուհանով
աչքիս պատահեցան : Գործոյ օր ըլլալով
էրիկ մարդիկ արտերը բանելու գնացեր էին ,
իսկ կանայք և աղջկունք՝ իրենց կարմիր շա-
րեղով և սպիտակ լաշակով փաթթուած՝ կա-
նանչ ծառաստաններուն մէջ սփռուած՝ խոտ
կը քաղէին :

Մենք մեր անփոփոխ ընթացքով տաք
վայրկենի մէջ գիւղը կտրելով անցանք , և
անմիջապէս իրենց կից Մատաքա գիւղը
մտանք , որ բովանդակ թրքաբնակ է՝ 80
տամբք , որ թէպէտ փոքր է , սակայն իւր
արտերուն ընդարձակութեամբ առատ եկա-
մուտ ունի : Չայս ալ կողմնակի կտրելով՝
դարձեալ մեր վերոյիշեալ լեռան ուղղութեան
վրայ եկանք : Ասկէ վերջը մեր ճամբուն երկու
կողմն ընդարձակ արտեր էին և այգիներ ,
որք զգախտաբար ամառոյ սկիզբը գիշերային
պատահական սաստիկ ցրտէն փնտռելով
որթերուն մատողա ծիւրը գրեթէ բովանդակ
այտուէր էին . խեղճ գիւղացին այդեաց բեր-
քէն բուրոյլին յուսահատած՝ ցորենի բարե-
յաջողութենէն կը սպասէ իր միջիթաղութիւնը ,
որովհետեւ ցորեն և չամիչ՝ այս երկու բեր-
քերն են Որմիոյ վաճառականութիւնը շարժ-
ման մէջ գնդողներն :

Ընկերս իւր ազգային լուրջ քնաւորու-
թեամբ աւելի ինքնիրեն խորհիլ կը սիրէր
քան թէ խօսիլ . քանի որ առաջ կ'երթայինք՝
դաշտավայրին տեսարանը թողած՝ ստէպ իր

լայն գլխարկին տակէն Պլաւ լեռան Որմիոյ
պինդ պինդ կը նայէր : Այս լեռն Որմիոյ
արեւմտեան լճափանց վրայ երկու կարգ բլրոց
խմբին միջին՝ եռալազաթ կը բարձրանայ .
վերի մասը լաւային փշուռն ժայռերով պա-
տած է , որք անձրեւի կաթիլներէն մաշուե-
լով՝ տեղ տեղ փոքր խցերու պէս խորշեր ունին ,
որոնց մէկուն մէջ թուրքերը մարդու թափի
փորագրեր նշմարելով . իրենց գլխաւոր մար-
գարէ Ալիին նուիրած են . այս պատճառաւ
երբեմն երբեմն ուխտաւորներ պայելութեան
կ'երթան : Արեւմտեան միջավայրին վրայ
քանի մը կնձնիկ (ապքըզ) դարաւոր ծառեր
կը զանուին , և գետինն երեսն ալ տարա-
կուսական շէնքի հետք մը . կան նաեւ լըպ
երեք փոքրագոյն ակունք՝ ծարաւ անցընելու
բաւական : Մտորին կողմը կրային և ցամաք
բլուրներով պատած է , առոնք ալ դարձեալ
ուրիշ ցածագոյն կարգ մը բլուրներով , որք
բլուրն ալ մշակուած են և ցորենի արտե-
րով դարգարուած , բայց Պլաւ լեռն ոչ իր
ուխտատեղիով և ոչ դարաւոր կնձնիկներով է
նշանաւոր , այլ իր երկու բարձր գագաթներ-
րով , որոց վրայ եթէ մէկը բարձրանայ՝ ա-
րեւելեան կողմէն բոլոր լճին գեղեցիկ տե-
սարանին վրայ կը տիրանայ , միւս երեք կող-
մէն ալ բոլոր Որմիոյ արգասաւոր և կանա-
չազարդ դաշտավայրին վրայ : Ստորին մշա-
կեալ բլուրներուն վրայ էինք՝ երբ բնապա-
տուժը հարաւային կողմը Եփէմի ըտուած
գիւղին շրջակայ տեսարանին վրայ աչքը դար-
ձընելով՝ զուարթացաւ , և նմանցուց զայն
Գերմանիոյ գիւղական տեսարանաց՝ բաց ի
տուններէն : Փիչ մ'ալ աւելի բարձրաւայրով
մշակեալ բլուրներէն՝ հասանք չոր ցամաք ու
կրային բլուրներուն . հոս կանգ առաւ ընկերս ,
և ձիէն վրայ իջնալով՝ իր երկայն փողով կռ-
շիկներուն միջէն ուռն մի հանեց , և աչքին
հանդիպող սեւա քարի մը հարուած մի տալով՝
մաս մը կտորեց անկէց , դարձուց , գննեց ,
քննեց . « Առաւ երկաթի հանք է , ըսաւ .
կրնամ ըսել որ 80% երկաթ կը բովանդա-
կէ » : Կտոր մը իր զրպանը դրաւ , կտոր մ'ալ
ինձ ստաւ , և դարձեալ ինչ հեծնալով՝
սկսանք շարունակել մեր ճամբան՝ փոքր ինչ
խոտորելով գէպ ի հարաւ : Ընկերս մեռացաւ

տեսարանը, աչքերը միշտ գետինը սեւեռած՝ լսում է կ'երթայինք. երբեմն անբարբառ՝ ուսան ծայրովը բլրոց կրային սպիտակ խաւերը ցոյց կու տար ինձ, և երբեմն բոլորազակ լերան հրաբխային ըլլալը կը հաստատուէր և շրկու անգամ դարձեալ իջաւ ձիւն և միջայլով խառնեալ լաւայի կտորները գտաւ զանազան գոյներով:

Այսպէս երբեմն կանգ առնելով, երբեմն իջնելով և հծծնելով, երբ լերան բարձրագոյն կէտը հասանք՝ Որմիոյ լճին տեսարանը ներկայացատս դիմացնիս Բայց մէկ կողմանէ առեւուն տաքութիւնը, միւս կողմանէ տեղւոյն ցամաքութիւնը կը ստիպէին զմեզ կամաց կամաց բլրէն վար գէպ ի ծովդեղբը իջնել և քիչ մը փոխադարձ համար հովանի մը գտնել: Բլրան ստորոտը հասած ժամանակնիս՝ մտանք կէտքովսանէ թրքաբնակ դիւղը, որ քսան տնով ողորմելի գեղ մ'է, բայց ի ծովային տեսարաննէ՝ բնութեան ամէն արդասիրէներէն զուրկ և թերեւս յետին խեղճ գեղը՝ բոլոր լճին բոլորտիքը եղած գեղերուն մէջ Բայց բարեբախտաբար տան մը պարտէզը մանկելով՝ գտանք քանի մը հինաւուրց թփերնիներ, որոնց շուքին սակ հանպէսցանք: Փիւղին բնակիչը՝ որոնց լրայէն յայտնի կը տեսնուէր աղքատութեան յետին աստիճանը՝ սահապ սահապ կանչելով (այս անունը կու տան թուրքերն եւրոպացւոց), և քանի մը դրամ ձեռք ձգելու մտք՝ գիշտեցան չորս կողմերնիս՝ ամենայն մտադրութեամբ ծառայելու մեղի. ձիւրնիս իրենց ախոռը քաշելով պէտք եղած պարմանն ըրին անոնց, և մեղի ալ նոր կ'իջուած կաթ բերին: Բնականաւ Որմիոյ դաւառին մէջ թուրք բնակչաց լեզուն ոչ է պարսկերէն, այլ աղաւաղեալ թուրքերէն՝ քիւրդ և պարսիկ բառերով խառնուած. ուստի թէպէտ ինծի դժուար չէր իմանալ անոնց լեզուն, բայց հասկըցնելն երբեմն դժուար կը լինէր: Մակայն ընկերոջս հետ խօսած աստեղով մտադրութիւն կ'ընէին, մեր նախաձեռնը, նոստաւածքը իրենց նորօրինակ կ'երուար, և մեր մօտ գտնուած սպիտակ և պղնձագոյն որ և իցէ աւարկայ՝ արծաթ և ոսկի կը թուէին իսկնց, և մեր պրպաններն ալ ոսկիով լի կը կարծէին: Մէջերէն վառ

վրուսն սեւ աչքերով երիտասարդ մի՝ զուարթ գէմքով՝ հարցոց մեղի թէ ուսկից կու գանք, ձիւ ենք և հար երթալու միտք ունինք. և երբ տեղեկացան թէ իմամ Գուլի իշխանազունին բարեկամն ենք՝ աւելի եւս պատկառեցան մեզմէ, և զեռ աւելի ծառայելու պատրաստակամութիւն ցոյց կու տային:

Շահգաստէ իմամ Գուլի իշխանազունն Որմիոյ քաղաքին և շրջակայ գիւղերէց մէջ գտնուած բոլոր թուրքաց դատաւորն է, ազնիւ բնաւորութեամբ և զազդիւրէն լեզուի տեղեկ երիտասարդ մի, որուն կը վերաբերի այս գեղը և Շիրքեարկեան և ուրիշ քանի մը կղզիներ, և լճակին ամէն ուղղութեան լրայ բանոց վեց առաջատարը նաւերը: Երբ որ մեր միտք ունեցանք Շիրքեարկեան կղզին այցելելու, անձամբ իրեն ներկայացանք երկու օր առաջ՝ հրաման խնդրելու. զոր ամենայն ազնուութեամբ սուտաւ, և խոստացաւ երեք ծառայ ալ մեզ հետ ընկերելու: Այս երեք ծառաները տակաւին մեր ետեւէն չէին հասած. այլ երբ մենք մեր յովնութիւնը վերոյիշեալ թփերեաց տակ առինք և ճաշերնիս կերանք, երեկոյեան դէմ ծառաներն ալ հասան երեք էշերով, որոնց վրայ Շահգաստէին կողմանէ տասը օրուան բաւական ըլլալու չափ կերակրող պարէն և ոչխար մը բարձած էին՝ մեզի համար: Այնուհետեւ մեր շարունակելի ուղևորութեան ամէն հողը այս երեք վարձ ծառայից մտադրութեանը յանձնեցինք. և յիրաւի, իրենց վրան ալ կը տեսնուէր մեծ պատրաստակամութիւն մը զմեզ յամենայնի գոհ ընելու, որպէս զի վերջէն մեր վարձատրութեան և մանաւանդ մեծ զովնատի արժանի ըլլան իրենց տիրոջը՝ Շահգաստէին դիմաց, ուսկից սաստիկ կը վարեկան, որովհետեւ կրնար ըլլար որ իրենց ծառայութեան պատի զանցառութիւն մը՝ զիրենք գաւազանի հարուածներու ենթարկէր:

*
* *

Արեգակը գեռ Պարսկաստանը փիւրդիս տանէն բաժանող բարձր լերանց ձիւնապատ գագաթներն անցած չէր, և անոյշ զովնութիւն մը մեր գտնուած գիւղին վրայ կը տարաւ:

ծուէր, և մօտակայ բլուրներուն վրայէն գիւղիս
առաւարն ծանարապալ իր փոքր հովիտներովը
զեպ ի վար կ'իջնէր, երբ ծառաներն իմա-
ցուցին մեզ թէ պատրաստ է ամէն բան և
նաեւ ալ ծովեզերքը հիւսիսային արեւելեան
մեղմ հողմոյ առազաստ բանալու կը պատրաս-
տուի : Քառորդ մը շանցած՝ մենք մեր ա-
մենայն կարեւորքն լծափունքը իջանք, այն
տեղն՝ զոր նաւամատոյց կ'անուանեն, թէ-
պէտ և ոչ բնութիւնը և ոչ մարդկային ձեռքը
անոր պղպխի կերպարանք մը տուած չէ-
այլ ձախակողմեան բլրան մի կողերէն փրկած
ինկած՝ քանի մը մեծ ժայռերու մօտ նաւե-
րը կանգ կ'առնեն : Մէկ քարէն միւս քարն
անցնելով՝ նաւէն երկնցած լայն տախտակին
վրայէն մտանք ներս : Մեր ձիերէն միոյն
փորէն չուան մը կ'ապելով՝ նաւաւորները վեր
քաշեցին, իսկ միւսները կէօթմէխանէ դար-
ձընել տուինք :

Մեծ փոթորիկ մի ազատած նաւու կը
նմանէր. քիթը սրածայր, ետեւը տափակ,
քառակուսի տնէւ զեկ մը, որուն մօտ երկու
սաքներու վրայ հաստատուած հորիզոնական
զլան մը խարսխի տեղ կը ծառայէր. մէջ
տեղէն կայմ մը կամ լաւ եւս տսել ծառի
անհարթ թուն մը կը բարձրանար : Երկրորդ
յարկը երկուքի կը բաժնուէր, ունելով մէկ
մէկ մուտք քառակուսի, մին նաւաստեաց կը
ծառայէր, իսկ միւսն ապրանաց : Նաւը կարող
պատած չէր, այլ ամենայն ծակերէր բրդով
կամ բամպակով խցուած էին : Արտաքին
տեսիլն ու ձեւը նման էր փոքր նաւու, բայց
շատ անդորրկ և կոշտ կերպով շինուած, իսկ
անմաքրութիւնն և կենդանեաց ու մարդու
ոյիւններու բազմութիւնն՝ անբացատրելի խա-
բխիւր վերջապէս վեր առին. և յետոյ երկու
ձողի մէջ հաստատուած և անթուելի կար-
կտաններով կցուած քառակուսի մեծ առազաստ
մը՝ կայմին ծայրը հաստատուած ճախարակով
ճիւղ մէջ տեղէն վեր բարձրացուցին. իսկ
առազաստին ձողին երկու ծայրերը նաւուն
երկու կողերէն հաստատեցին :

Մեղմ հով մը ստաւ հանգարտաբար զմեզ
ափունքէն հեռացընելով՝ խաղաղ լճին վրայ
օտանցընել : Երեկոյեան զովութիւնը, տե-
սարանին ընդարձակութիւնն, հեռաւոր կըլ-

զեաց զանազան ձեւերն ու զոյները, և ա-
փանց վրայ եղած շրջակայ գիւղօրէից կա-
նաչազարգութիւնը՝ միացած արեւելեան կող-
մի հորիզոնին հետ՝ մոռցընել կու տային
միգի օրուան մէջ արեւէն կրած նեղութիւն-
նիս : Հարկ էր այսուհետեւ մեզ գաղտնի և
զուարճանալ լճին ներկայացուցած տեսա-
բաններով, որովհետեւ նաւուն անշքութիւնն
ու մերկութիւնը և նաւաստեաց բիրտ տե-
սիլը՝ ձանձրութենէն զատ ուրիշ բան չէին
կրնար ներշնչել :

Շահաւատին ծառաներէն մին՝ արեւը մըտ-
նելէն վերջը՝ երկերկու գաւաթ չայ հրամցուց
մեզի, ըստ սովորութեան Պարսից. բայց սեւ-
նելով որ չալէն այնքան համ մը չէինք առ-
նուր՝ որքան լճին տեսարանէն, ընտանե-
բար մը խօսիլ սկսաւ մեզի հետ.

« Հօրեմական ժառանգութիւն մ'է, ասաց,
մեր Շահաւատէն քով ծառայութիւննիս. ի
մանկութենէ իրեն հրացանակիրն եմ, և ուր
որ որսի կ'երթայ՝ անհրաժեշտ իրեն կ'ընկե-
բանամ, և տուրք մ'ալ ունիմ Աստուծոյ՝
որ հրացանին հարուածը գրեթէ երեք չի
սխալուիր. այս յաջողակութեանս համար է՝
որ Շահաւատէն իր Շիքեարկեան (որսատեղի)
կղզւոյն պահապան դրած է զիս, ուր իրեն
ամէն այցելութեան ժամանակ՝ պարտական
եմ պէտք եղած ծառայութեանց ուշ գնել :
Ուստի այս պատճառաւ կեանքիս կէսը այս
լճին մէջ անցուցեր եմ, և քիչ շատ տե-
ղեակ եմ հեռաւորութեանց, խորութեան լճա-
կին և գրեթէ բոլոր մէջը գտնուած կղզեաց :
Շատ ընդարձակ է Որմիոյ լճը և հեազեմտէ
ընդարձակելու հետ է. որովհետեւ շրջաբնակ
գիւղիս ծերերը իրենց պապերնէն լսած՝ կը
պատմեն թէ Արտիւհ (որ հարաւային արեւ-
մտեան կողմը մա ծառազարդ մեծ գիւղն է),
ճախճախուտի վրայէն քարէ բարձր ճանա-
պարտ մը կայ եղեր Էլէք-տաղը տանող. այժմ
այդ ճամբան չորոյն տակը բոլորովին ծած-
կուած է, և Էլէք-տաղի թուրք բնակիչները
ուրիշ գեղեր ցրուած են, թողլով անդ քանի
մը տեղ և ցերեզմանոցի հետքեր : Ուստի,
ինչպէս Արտիւհին կողմը՝ այսպէս ուրիշ ե-
զերքներէն ալ առաջ գնացած է ծովակը.
զարմանք ալ չէ, որովհետեւ քանի գետեր

մօտակայ լեռներէն այստեղ կը թափին, բայց լճին ջրոյն համար ելք մը չկայ: Գալով ծովակէին խորութեան՝ հիւսիսային կողմը կիւլէրճին — քալէի գէմը գրեթէ 30 մետր խորութիւն ունի, և ջրերը դէպ ի հոն մակընթացութիւն ունին. իսկ միւս կողմերը 12 մետր է: Լիճը բաց ի նաւարկութեանէ ուրիշ մեծ. օգտակարութիւն չունի: Աշնան վերջերը Ռեմիայէն առաւ չոր խաղող կ'անցընեն նաւերը դէպ ի Մարաղա և Դաւրթ: Եթէ հողմը յաջող ըլլայ՝ օր մի և գիշերը մը կը տեւէ ծովակը կարելի անցնել. իսկ եթէ անյաջող՝ երբեմն մինչեւ ութ օր լճին վրայ կը մնան. վնայ, եթէ ուղեւոր մը անխոհմտութեամբ ուտելու քիչ պաշար առած ըլլայ, վասն զի նաւուն մէջ խմելու ջրէն զատ ուրիշ բան չի գտներ, և երբեմն դժբախտաբար այն ալ կը պակսի: — Իրաւ, շատ կղզիներ կը գտնուին ծովուն տարածութեան վրայ, սակայն ամէնքն ալ անբնակ են և անմշակ, և վայրի բոյսերով լցուած. եթէ ոմանց մէջ ջուր ալ գտնուի՝ շատ հեռու ինկած են նաւարկութեան գծէն: Այս կղզիներու մէջ զխաւորներն են Քըրքա՝տաղը, որուն ափանց վրայ դառն ջրոյ աղունք մը կայ. — վերայի շէտլ էշէք-տաղը, որուն մէջ ժայռի ճեղքէն ձմեռ ժամանակ շոգի կ'ելլէ և ջրոյ վազքի ձայն կը լսուի. հոն խմելու ջուր ալ կը գտնուի: — Իսպիր կղզին անոյշ ջրոյ ջրհոր մը կայ և առններու և գերեզմանոցի հետք. — Գօյուն՝տաղը, ունի անոյշ ջուր և լի է թռչուններով, որսական թռչուններ կը գտնուին առատ նաւ իսպիր, Շիքքաթիկեան Արիգի է իսկ միւս կղզեաց անուններն՝ որ ասոցին անպին ցրուած են ծովակին ընդարձակութեան մէջ՝ կը կոչուին Շահսարան (Մեծղուի), Գըրը-Կօնկոթ, Ճֆոնտ-տաղը, Արիգի, Սարը-թփէ, Եալլըքարա, Տէնիքի, Չայըթը, Կօշ-տիգզէ, Տօրոզ-շար (խումը կղզեաց): Արտիշան-թփէսի, Արփա-տաղը, Ռօզուն-Ատա, Ճէգիթի. և աս վերջին Շահիտակ թերակղզին ալ որ կը տեսնէք՝ անուանի է իր հին սեւ բերդովն ու փնաքար օձերով, որոնց վախէն մարդիկ չեն համարձակիր անոր մօտենալու: »

Մեր քաջ որսորդն այս ամէն տեղեկու-

թիւնները տալէն վերջը՝ փութաց մեզ համար պարսաստառած ընթերցը բերելու: Որքան որ մտադրութեամբ ականջ կը դնէինք անոր ամէն ըսածներուն, սակայն ասուցութեան վրայ չէինք կրնար վստահիլ, մանաւանդ այս կողմերու բնակչաց բերնէն ելած. ներուն, որոնց մէջ խառնուած սխալները կամ մանաւանդ սուտերը՝ ճշմարտութեան գտնելու համար՝ մեծ ճարտարութիւն պէտք է. այսու հանգիւծ բնապատու՝ ընկերոջս ու շաղկապութեան բոլորովին զրաւեց այն Շահիտակի օձաքնակ սեւ բերդը. « Ահաբեշտ, կ'ըսէր, պէտք է որ ես այդ բերդին ուրիշ առիթով մը այցելութեան երթամ: »

Շահան՝ մեծ բարդի սկստեղի վրայ շատ մեր ընթերցը, առաջին տեղի տալով պարսկական փիչախին՝ բերաւ դուռ դէմբենիս, տարակուսանօք մը թէ արդեօք հաճոյ պիտի անցնի՞ թէ չէ: Միեւնի չգիտեմ՝ արդեօք ձիւն շարժմունքէն թէ ծովային օդոյն ազդեցութեանէ՝ Խորթակնիս դուռաբաւ գահացիք, ի մեծ հաճութիւն կերակուրը պատրաստողին: Կերակուրն վերջը նաւուն յայկին վրայ երկու բնկեր սկսանք վեր վայր ճեմել: Դեռ անոյշ արեւմտեան հողմը հեղիկ կը սանցընէր նաւերնին և լուսնակն ալ արդէն բաւական բարձրացած՝ մաքուր և պայծառ երկնից երեսը՝ կ'ուզարկէր իւր բոլորչի սկաւառակէն իւր կաթնագոյն ճառագայթները, որք ջրոյ մկանունքէն բեկեռելով՝ կը շողողային արծաթանման ծովակին վրայ: Ընդհանուր խաղաղութիւն կը տիրէր բոլանդակ լճին մէջ, և չկար փոքրիկ անգամ շշուկ մը՝ մեր մտածութիւնն ու խառնկցութիւնը վրդովելու. բայց միայն երբեմն երբեմն ծովային թռչունք լուսնակէն օգտուելով՝ մեր նաւուն վրայէն ճրճըւելով՝ կ'անցնէին: Այս միջոցիս էր՝ որ իմացայ բնապատուին ուղեւորութեան նպատակը, որ Պոնի ուռումաւ կան բնկերութեան կողմանէ դրկուած էր ուղակի Արտաւատկան, և կը քննէր երկրին լեռնային դուրթիւնը, մետաղը և կենդանաբանութիւնը, և յետոյ անցնելով Մաքալայէն և Դաւրթէն՝ պիտի վերադառնար Երբոպ: »

Ժամու մը չափ այսպէս վերվար քաշելէն

վերը՝ երկուքնիս ալ հանգիստ քնոյ մը կա-
րտութիւն կը զգայինք. թէպէտ և անկու-
ղիննս շատ անպաճոյն և պինդ էր, զորով
մը և անձրեւոցով (եփփունջայ) մը ձեւացած,
սակայն և այնպէս աչքերնիս մթով փակե-
ցինք ու մէկ մ'ալ արշալուսին բացինք:
Դժբախտաբար նաւերնիս բոլորովին տարբեր
վիճակի մէջ գտանք. հոփն արդէն իսկ գաղերե-
ր, առագաստը վար առնուած, և խորիսը
աղմկմ մէջ խրուած՝ անշարժ կը պահէր զայն.
Իսկ նաւաստիներն այս անգործութենէն օգ-
տուելով՝ ստորին յարկին մէջ տակաւին խոր-
քներնիս կը շարունակէին. չկար հնար ոչ առաջ
և ոչ ետեւ երթալու. որով մեր ուղեւորութեան
մնացած երրորդ մասն ալ աւարտելը և Շի-
քեարկեան կղզին հասնիլը բոլորովին ի վերին
կամաց կախումն ունէր:

Մէկ կողմանէ այս անգործ վիճակէ, միւս
կողմանէ ալ արեւուն կիզող ճառագայթնե-
րէն նեղուելով, ուսկից չէինք կրնար պատրու-
պարել ինքզինքնիս՝ խորշելով ստորին յարկի
անմարդութենէն, ձանձրութիւն մը տիրեց
վրանիս, և անհամբեր կը սպասէինք արեւ-
մտեան կողմանէ յաջող հողմոյ մը փչելուն:

Այս միջոցիս աչքերնիս գարձեալ ծովային
թռնոց երթալով՝ կը դիտէինք մանաւանդ
արեւելեան ծովոցերաց վրայ հեռուն՝ երկու
ֆլամիններ, որք իրենց ռաբերոփն և վզովը
ջրին մէջ կը տուգանէին, ոչ այլ ինչ փնտռե-
լով՝ բայց եթէ տեսակ մը մանր ճճի, մի
միայն կենդանի էակ բոլոր լճին մէջ. որով
հետեւ 25⁰/0 աղ բուլանդակող ջրոյ մէջ չկար
և չէր կրնար ուրիշ շարժուն էակ ապրիլ: —
Երաւի, գարմանալի տեսարան մ'է ձմեռը
այս ֆլամիններու բազմութիւնը, որք զունց
գոնք բաժնեալ՝ միշտէ շրջակայ զիւղերուն
փոքր անտառակները կը մօտենան զգուռ-
թեամբ, սաստիկ ձիւնէն և ցրտէն պատասպա-
բուելու համար: Մեծ զբաղմունք մ'է դիւ-
ղացոց՝ զատնք հրացանով կամ թակարդով
որոտիլ. թէպէտ և միան ընտիր համ մը չունի,
սակայն խեղճ ժողովրդեան խնայութեանը
կ'օգնէ, և ճարպն ալ հրացանները ժանգէն
կը պահէ, իսկ կարմիր և խառուտիկ փետուր-
ներէն ալ մեծամեծաց սենեկներուն փոշին
մաքրելու գեղեցիկ աւելիներկը կը պարարտեն:

Որքան որ լճիս աղային ջուրը այս կեն-
դանեաց համար առատ կեր չի բովանդակեր,
սակայն իրեն բաղադրութեամբ մեծապէս օ-
գտու ունի թէ՛ կենդանեաց և թէ՛ մարդկանց
մարմնոյ առողջութեան, մանաւանդ յաղային
ցաւոց: Գտնաց Ս. Թովմաս Առաքելոյն աս-
նին տարեդարձը՝ անհիմն տաւալութեամբ
լծակցեալ՝ գրեթէ բոլոր Որմոյ դաշտավայ-
րին խաչապաշտ ռավին մեծագոյն մասը՝ ա-
րեւմտեան հարաւային ծովափանց վրայ կը
հաւաքէ * . . .

ԳԼԱՏՍԴՈՆ

ՄԵՐ ԱՆՇԻ ԳԻՄԱՍԻՈՆ... Աշխարհիս
ՄԵՐ ՄԵՐ ԳԻՄԱՍԻՈՆ արգաց հեռագիրք և օ-
գտու ունի թէ՛ կենդանեաց և թէ՛ մարդկանց
մարմնոյ առողջութեան, մանաւանդ յաղային
ցաւոց: Գտնաց Ս. Թովմաս Առաքելոյն աս-
նին տարեդարձը՝ անհիմն տաւալութեամբ
լծակցեալ՝ գրեթէ բոլոր Որմոյ դաշտավայ-
րին խաչապաշտ ռավին մեծագոյն մասը՝ ա-
րեւմտեան հարաւային ծովափանց վրայ կը
հաւաքէ * . . .

Ամէն կողմեր արգացին օրագիրք և ու-
սումնաթերթք մեծ ծերունայն մահը գուժած

* Այս տեղ կրկնապար կը մնայ բարեխղա-
տակ Հ. Ս. Պարոնեանի ձեռագիրն: